

ИВАН ВАЗОВ - „НЕМИЛИ-НЕДРАГИ“

ИСТОРИЧЕСКИ ФАКТИ И ХУДОЖЕСТВЕНА ИЗМИСЛИЦА В ПОВЕСТТА

В рубриката „Книжевни известия“ на вестник „Народний глас“ от 22 септември 1882 г. Вазов пише: „Важно е за един народ да познава добре миналото си. Изображението, вярното представление на всичката борба, на Всичките страдания, които са ознаменуваели неговото съществуване, е и интересно, и назидателно... Събития, които са имали такова огромно влияние на днешната ни съдба, остават днес в тъмнината почти и не представляват за нас никакъв интерес. Никой не се сеща, че тия трябва да се представят в едно и да се предадат вярно и подробно на нашето потомство, на което, разбира се, ще бъде по-мъчно да ги схване и разбере във всичката им обстоятелственост и характеристика.“ Прави впечатление в този откъс двукратната употреба на думата „вярно“, което обаче не е случайно. Тя издава основния критерий на Вазов при художественото пресъздаване на историческите събития, още повече на тези от близкото минало, за много от които той пише от позицията и на свидетел, и на участник. Такъв е неговият подход и в повестта „Немили-недраги“, в която възкресява „вярно и подробно“ истината за живота и подвига на българската революционна емиграция в Румъния преди Освобождението. Смущаващото пренебрежение на част от съвременниците му още повече го задължава да извади на бял свят „всичко добро и светло, което проблясва в историческия ни живот“, опирайки се в еднаква степен на своите наблюдения и на творческото си въображение.

В повестта „Немили-недраги“ Вазов постига без усилие максимална правдоподобност не само поради неотклонно следвания от него реалистичен метод на изображение, но и благодарение на все още неизбледните в паметта му лични впечатления от хъшовския живот. Той се придържа стриктно към историческите факти дори когато в някои случаи прибегва до присъщата на всяко белетристично произведение художествена измислица, за да ги спои в едно органично цяло. Взаимодействието между реалното и измисленото, между наистина случилото се и това, което би могло да се случи, е толкова умело балансирано, че те трудно могат да бъдат разграничени. Все пак, исторически достоверните факти имат безспорен превес в сравнение с художествената измислица. Въвеждането на известни исторически личности - например Левски, фиксирането на календарните дати и географските обекти, обвързването на исторически значими събития с хода на сюжетното действие придават почти документална точност на повествованието, без то да губи своята художествена стойност. Вазов великолепно познава прототиповете на своите герои, вживява се в техните прежеждия, възгледи и дори усвоява стилистиката на речта им. Това му позволява да се впише безпроблемно в ролята на повествователя - очевидец, да се превъплъти почти изцяло в образа на своя литературен двойник Бръчков и да вложи в речта на Странджата много от собствените си възгледи, както и Ботевите послания. Художествената измислица е необходима на Вазов най-вече при подбора на изобилието от факти, при тяхната интерпретация и при отсяването на онези черти от автентичните биографии на героите, които най-точно да отговарят на лика на епохата и на национално-патриотичната идея. Лиричните отстъпления, въведенията към отделните глави, развълнуваният коментар и неочакваният разтърсващ епилог му дават допълнителна възможност да подсили спойката между реалното и измисленото и да постигне една различна от дотогавашната възрожденска традиция многопластова структура на повестта „Немили-недраги“.

Повествователят - кога сам, кога през погледа на Бръчков, е изключително изчерпателен и убедителен при описанието на обстановката в кръчмата на Странджата с осведомеността си за всеки факт, засягащ миналото на героите,

външния им вид, бита, проблемите и дори разговорите, които водят. От всяка подробност, превърната в красноречив художествен детайл, лъха подкупваща автентичност. Не би могло и да бъде другояче, ако си припомним, че през 1871 година младият Вазов наистина прекарва два-три месеца в средата на хъшовете. Ето какво споделя той по този повод, разказвайки пред проф. Иван Шишманов: „В Браила, без средства, безпомощен, немил-недраг, слязох в един хотел, който се посещаваше от български хъшове. Тук, попаднал в тяхната среда, аз споделях братски техния живот, техните идеали и авантюри. Повечето пъти се хранех наедно с тях в подземната изба на Никола Странджата, знаменосеца. Тази епоха от живота си аз описах много подробно в „Немили-недраги“ в „Хъшове“, гдето сам съм се изобразил под името на младия поет Бръчков.“ Сравнението между тази негова изповед и познатия ни текст от повестта показва именно процеса на преплитане на реалните факти с художествената измислица, за да се получи неповторимата сплав на литературния образ. Вазов наистина е имал одисеята на Бръчков да потърси подслон и подкрепа при хъшовете и да сподели за кратко време тяхното изгнаническо битие, но не е останал при тях, не се е грижил за Странджата при неговата смърт и не е загинал при Гредетин. Но е имало мнозина, които са сторили едно или друго от тези действия и чиято саможертва и идеализъм заслужават да бъдат увековечени. И докато част от проявите на Бръчков напълно съвпадат с преживяното от Вазов, то друга част включват това, което той си представя, че би могло да се случи с него. И реалното, и доизмисленото обаче по нищо не се отличават от обективно съществуващата действителност и само подчертават истината за мъченичеството и подвига на забравените след Освобождението дейци на националноосвободителното ни движение.

Вазов съзнателно и последователно насажда у читателя чувството за неповторимост на историческия момент в навечерието на Освобождението, когато националната идея се приема и отстоява от все повече българи, а събитията и личностите от това време влизат в историята. Независимо дали събитието е преминаването на четите на Филип Тотю, Хаджи Димитър или Стефан Караджа в България, спомените за което не престават да вълнуват участвалите в тях герои от повестта или пък е злополучната със своя край Сръбско-турска война, която става последна битка за много от тях, читателят се чувства приобщен към всичко това. Историческото събитие в много случаи предопределя развитието на сюжетното действие, насочва го в определена посока, придава му почти документални измерения и в същото време го пречупва през личните съдби на обикновените редови участници в националноосвободителната борба. И това напълно оправдава традиционното, дори вече клиширане, но много точно определение на повестта „Немили-недраги“ като „живо свидетелство на епохата“.

Но в структурата на образите в повестта, наред с обикновените хъшове и във взаимодействие с тях, е включен идеологът и организаторът на националната ни революция - Васил Левски. Човекът, приел и слял се с мисията си на Апостол на свободата, е единствената историческа личност, която е обект на повествованието, недокосната от художествената измислица. Неговият образ е запазен в цялата си документална автентичност и Вазов съвсем съзнателно го отделя от другите, създадени по художествен път герои, съчетавайки реални и измислени качества в техните характеристики. Нещо повече, Вазов създава в повестта „Немили-недраги“ най-верния може би и най-одухотворен словесен портрет на Левски, извиквайки в паметта си на роден писател запечаталите се у него впечатления от единствената им среща в Сопот. При срещата на Македонски с Левски в X глава на повестта, вече в условната атмосфера на художествената творба, този трепет и респект у всеки, застанал лице в лице с Апостола, се повтаря. Неслучайно първият въпрос, на който Македонски трябва да отговори, е дали е бил проследен, т. е. дали е спазил основното правило на всяка нелегална дейност. Левски излъчва в интерпретацията на Вазов спокойствие и хладнокръвие, смелост и целенасоченост в действията, силна воля и постоянство. Той е „постоянен до невъзможност“ (според следващата

XI глава), защото мисията му на водач изисква това. Повествователят увековечава за потомците неговия истински образ, преборвайки се с възхищението си в името на обективността, за да изпъкне личността на Левски, чието величие не се нуждае от доукрасяване.

В повестта „Немили-недраги“ епизодично се появява, редом с Левски, и баба Тонка Обретенова, без обаче да е разгърната като художествен образ. Дори в първото издание на повестта тя носи името „баба Рада“, но впоследствие, за да уплътни атмосферата на автентичност и да остане верен на историческите факти, свързани с укриването на Левски, Вазов я нарича с истинското ѝ име. Пак в интерес на историческата достоверност, той някак между другото, но всъщност съвсем съзнателно, споменава имената на Волов и Бенковски. При сцената с преминаването на Македонски по импровизирания мост-дъска над не-замръзналата ивица вода по средата на Дунав авторът припомня, че няколко години по-късно по същия начин се справят с препятствието и двамата организатори на Априлското въстание в IV революционен окръг.

Повечето от останалите герои в повестта „Немили-недраги“ са рисувани от натура, имат точно определени прототипове, но Вазов само отчасти ползва действителните им биографии. Умело смесвайки историческите факти с художествената измислица, той ги обобщава като художествени типове, присъщи на епохата и олицетворяващи нейния дух. Това в най-голяма степен се отнася за образите на Странджата и Македонски. В реалния живот Никола (Не-но) Тодоров Странджата (1834-1876) е известен хайдутин, син на действалия в Търновско през първата половина на XIX век Странджа войвода, от когото наследява и свободолюбието, и прякора. Той действително е бил през 1867 г. знаменосец в четата на Филип Тотю и след разгрома ѝ се добира до Влашко, където отваря известната си кръчма, приютяваща толкова често бездомните хъшове. Оттук нататък разграничаването между реалното и измисленото вече трудно може да бъде проследено, но то не е и необходимо. Вазов избира Странджата за свой идеал за хъш и акцентира преди всичко на неговия безпримерен идеализъм, висока нравственост и преданост до смърт на националната идея. Мъченическата му и героична смърт е съдба на мнозина като него, погубени от мизерията и болестите по време на изгнанието си в чуждата и равнодушна към техните страдания среда. Не може да ни смути и несъответствието, че истинският Странджа умира през 1876 г., а героят от повестта няколко години по-рано, щом едва след неговата смърт Македонски изпълнява куриерската си мисия до Левски, обесен, както е известно, през 1873 г. Художествената условност на повествованието позволява това, а и много по-ценно е невероятното описание на предсмъртните часове на знаменосеца, запазил докрай любовта си към България и към свободата. Именно в това се крие и смисълът на обобщителната фраза, с която завършва V глава: „ Тъй свършваха тогава предтечите на зорницата на българското освобождение.“

Автентична или измислена открай-докрай е и прочувствената реч на Странджата пред хъшовете? Безспорно, Вазов е привнесъл много от себе си и от своите възгледи в речта на Знаменосеца, но е запазил типичната за епохата и за героите си цветиста образност и реторичност на изказа им, когато се докоснат до темата за борбата в името на България. Това е езикът на тогавашния революционен печат на българската емиграция в Румъния, затова и някои от аргументите на Странджата, с които обнадеждава своите другари, звучат като преразказани стихове от Ботевата поема „На прощаване“ или като изрази от негови и на Каравелов статии. Точно затова патосът на Странджата, който за съвременния читател е доста странен, ако не познава историческите факти, се възприема от хъшовете в повестта като откровение и програма за действие. За нас тя е вече художествен документ за епохата и за хората, знайни и незнайни, които влизат в историята.

Почти същото майсторско премесване на реалните факти и художествената измислица наблюдаваме и при изграждането на образа на Македонски. Неговият прототип е един от сравнително най-активните участници в

националноосвободителните борби - Христо Николов Македонски - хайдутин, войвода, един от малцината оцелели от четата на Хаджи Димитър, емигрант във Влашко и отличил се в боевете по време на Сръбско-турската и Освободителната войни, доживял чак до 1916 г. Той оставя ценни спомени за своя живот и особено за Сръбско-турската война, публикувани обаче през 1898 г., т. е. след излизането на Базовата повест. Явно, Вазов лично го познава от пребиваването си при хъшовете и е бил вероятно покорен от силата, мъжеството, находчивостта на този изключително енергичен човек, преживял толкова много опасности. Неговата истинска биография обаче е само един скелет, образно казано, който повествователят дарява с плът и кръв по свой избор и по свое усмотрение. Той така подбира и групира фактите, подсказани му без съмнение и от други хъшове, така ги примесва с това, което му подсказва творческото въображение, чеда се получи един внушителен и обобщаващ художествен образ на героя-хъш - земен и реален, но предан на националната идея до смърт. И ако точно такива хора като Македонски са поставени в жалко и унижително положение след Освобождението, то толкова по-голям е срамът, който би трябвало да изпитват виновниците за неговата участ.

Зад преломните моменти в историята винаги се крият безброй вградени в историческите събития човешки съдби, които обаче остават невидими за следващите поколения и затова и недостатъчно оценени понякога или забравени. Реабилитирането на хората, които с всички свои добродетели и чисто човешки слабости творят историята, е по силите на големите творци в литературата от мащаба на Иван Вазов. Какво щяхме да знаем за живота и подвига на българската революционна емиграция в Румъния без повестта „Немили-недраги“? Вероятно само сухите исторически факти или мита за хъшовското бохемство и „нехранимайковщина“! Истината за тяхната саможертва, мъченичество и страдания дължим на Вазов и на стремежа му да я предаде на поколенията в цялата ѝ многоликост и непреходна стойност.